

SEYAHATNAMELERDE KUZEY KAFKASYA TÜRKLERİ¹

Yrd. Doç. Dr. Ömer KARATAŞ

Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

Serdar IŞIK

Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

ÖZ

19. Yüzyılda Kafkasya'ya seyyahların yoğun olarak ilgi gösterdiklerini görmekteyiz. Bu ilginin birçok sebebi vardır. Casusluk, askeri görev, ilmi araştırma, dağ sporları bu sebeplerden sadece birkaçıdır. Kafkasya coğrafyasına gelen seyyahlar burada yaşayan etnik çeşitliliğe dikkat etmişlerdir. Bu çeşitliliğe uygun olarak buradaki halklardan gördükleri sosyal yapı, adetler ve diğer bilgilere sıklıkla yer vermişlerdir. Kuzey Kafkasya genel olarak Çerkeslerin yaşadığı bir coğrafya olarak tanınmaktadır. Fakat burada sadece Çerkesler değil Türklerin de yaşadıklarını biliyoruz. Bu bağlamda Kafkasya'ya 19. Yüzyılda gelen seyyahlar Kafkas Türkleriyle ilgili önemli bilgiler vermişlerdir. Tatarlar, Karaçaylılar, Nogaylar, Kumuklar hakkında bilgi verilen Kuzey Kafkasya Türkleridir. Bu çalışmamızda 19.Yüzyıl seyyahlarının Kuzey Kafkasya'daki Türkler hakkındaki bilgilerini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Seyahatname, Tatarlar, Nogaylar, Kumuklar, Karaçay-Malkarlılar.

THE TURKS OF NORTHERN CAUCASUS IN THE TRAVEL BOOKS

ABSTRACT

We understand that travellers were intensely interested in the Caucasus in the 19th century. There are many reasons of this interest. Espionage, military mission, scientific research, mountain sports are just some of these reasons. Travellers who came to the Caucasus region paid attention to the ethnic diversity which existed there. In accordance with this diversity, they frequently mentioned the social structure, customs and other information which they saw among the folks there. Northern Caucasus is generally defined as a geography where Circassians lived. But we know that not only the Circassians but also the Turks lived there. In this context, travellers

¹ Makalenin geliş tarihi: 07.02.2015

Makalenin kabul tarihi: 16.03.2015

who came to the Caucasus in the 19th century gave us important information about the Caucasian Turks. Tartars, Karachays, Nogais, Kumuks are the Caucasian Turks that information was given about. In this work, we deal with knowledge of travellers of the 19th century with regard to the Turks in the Northern Caucasus.

Keywords: *Caucasus, Travelbook, Tatars, Nogais, Kumyks, Karachay-Balkarians.*

GİRİŞ

Kafkas Dağları, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında uzanmaktadır. Bu yüksek sıradağların uzunluğu yaklaşık 1.100 kilometredir (Tavkul, 2007: 25). Kafkas silsilesinin kuzey kısmı için Kuzey Kafkasya, güneyinde kalan kısım için ise Güney Kafkasya tabiri kullanılmaktadır (Yusuf İzzet Paşa,2002: 12). Kuzey Kafkasya’da Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya, Çeçenistan bulunmaktadır. Güney Kafkasya denen yer ise Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan’ın bulunduğu sahayı ifade eder (Fedakâr, 2014:1). Tarih boyunca sayısız kavme sığınak görevi yapan Kafkas coğrafyası diğer toplulukları olduğu gibi Türk topluluklarını da ağırlamıştı. Antik dönemde Hunlar, İskitler, Orta Çağ’da Kıpçaklar, Selçuklular, sonrasındaki dönemde Osmanlılar bölgede varlık göstermişlerdi. Görüleceği üzere Türkler tarihin hiçbir döneminde Kafkasya’ya kayıtsız kalmamışlardı.

Çalışmamız Kuzey Kafkasya’da yaşayan Türkleri ihtiva etmektedir. Bunlar Karaçay-Malkarlılar, Nogaylar, Kumuklar ve Tatarlardır. Adı geçen Türk boylarından Karaçay-Malkarlılar Kendilerini Tavlu (Dağlı) olarak adlandırmaktadır. Ayrıca Karaçay-Malkarlıların Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçak Türklerinin soyundan geldikleri düşünülmektedir. Karaçay-Malkarlılar Elbruz Dağı civarında, Laba ve Çerek ırmakları arasındaki sahada yaşamaktadırlar. Elbruz’un batı kısmında Karaçaylılar, doğusunda ise Malkarlılar ikamet ederler (Tavkul,2007:150-151). Bir başka Türk boyu olan Nogaylar, Hazar Denizi’nin kuzeydoğusunda Tabol ile Yaik arasında ikamet etmekteydi. Fakat Kalmuk saldırıları neticesinde Astrahan civarına zorunlu olarak yerleşmişlerdi. Daha sonra bunlar Çar I. Petro döneminde Kuban ve Kuma’ya yerleştirildi (Berje, 1999: 51). Kuzey Kafkasya Türklerinden biri de Kumuklardır. Kumuklar, Oğuzlar ve Kıpçak Türklerinin karışımı sonucu ortaya çıkmış bir topluluk olduğu görüşü yaygın olarak kabul edilmektedir (Kurtuluş, 2002:372; Tavkul, 2007:185). Onların Kuzeydoğu Kafkasya, Hazar Denizi’nin batı kıyıları ve Azerbaycan’ın kuzeyini içine alan bölgede yaşadıklarını görmekteyiz (Caferoğlu, 1988: 50). Kuzey Kafkasya’nın bir başka Türk boyu ise Tatarlardır. Tatar ifadesine tarihsel süreç içerisinde farklı topluluklar, farklı anlamlar yüklese de günümüzde genelde “Tatar” sözcüğü bir Türk boyunu ifade ediyor olup İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımlılar için kullanılmaktadır (Sümer, 2011: 168-170).

Seyahatnameler Kafkasya tarihinin yazımında yararlanılması gereken önemli kaynaklardandır. Bölge halklarının yazıyı kullanmaya geç dönemde başlaması, geçmişte Kafkasya'yı çeşitli amaçlarla ziyaret eden kimselerin gezip gördükleri yer ve toplulukları tasvir ettikleri seyahatnamelerinin önemini tarih yazımı adına bir kat daha arttırmıştır. Seyahatnamelerde abartılara, önyargılara ve hatalı anlatımlara rastlanması, şüphesiz bu kaynakları kullanırken dikkatli davranmamızı ve bilgilerin doğruluğunu destekleme noktasında farklı kimselerden alınan verilerle kıyaslama yapıp yoruma gitmemizi gerekli kılmaktadır. Bu metodolojik perspektif doğrultusunda ele almaya çalışacağımız çalışmamızda yukarıda da kısaca değindiğimiz Kuzey Kafkasya'da varlık göstermiş olan Tatarlar, Nogaylar, Kumuklar, Karaçay-Malkarlılar gibi Türk unsurların kendilerine özgü geleneksel ve kültürel yapıları, sosyal yaşamları, kullandıkları diller, eğitim anlayışları, inançları, hukuk sistemleri, gelir kaynakları gibi hususlara sırasıyla seyahatnamelerdeki verilere göre temas edeceğiz.

I. TATARLAR

Orhon yazıtlarında da geçen Tatarlar, Çinliler tarafından Moğolca konuşan topluluklara verilen bir isim olmuş (Ta-ta), Moğol hâkimiyeti ile birlikte bu isim Türkçe konuşan Orta Asya topluluklarını da kapsar hale gelmiştir. Kaşgarlı Mahmud'a göre Tatarlar bir Türk kavmidir. İslam kaynaklarında genelde Moğolları ifade ederken kullanılan Tatar sözcüğü, Ermeni ve Gürcü tarihçilerce de aynı anlamda kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise Kırım Hanlığı ve askerleri için Tatar tabiri kullanılmıştır. Tatar ifadesi günümüzde bir Türk boyu olarak geçmektedir. Bu ad çoğunlukla İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımhlılar için kullanılmaktadır (Sümer,2011:168-170).

Kuzey Kafkasya'ya giden seyyahların Seyahatnamelerinde Tatarlar ile ilgili bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bunlardan biri Cunyngame'nin seyahatnamesidir. O seyahatnamesinde Tatarların atlarını ustaca kullandıklarından bahsetmektedir: "*Tatarlar kesinlikle harika atlılardır. Eyerlerine binmek çok zor olmasına ve atları sürekli birçok çuval, kayış vb. ile yüklü olmasına ve genelde silahlarına ek olarak ağır ceketler giymelerine rağmen yine de aldırış etmeden atlarının iki tarafına büyük kıvraklıkla binerler ve eyer üstünde asla yorgun görünmezler.*"(Cunyngame,1872:220). Bu bilgileri aldığımız seyahatnameye göre Tatarların atı kullanımlarında ne kadar mahir olduklarını görmekteyiz. Başka bir seyahatnamede ise Tatarların yaşadıkları coğrafyadaki sınır komşuları olan Ruslarla ilişkileri yazılıdır. Ruslara karşı Tatarların acımasız davrandıklarını seyyah eserinde belirtmiştir. Ayrıca Tatarların giyim kuşam ve silahlarıyla ilgili bilgilerde seyahatnamede bulunmaktadır. Ayrıca Tatarların Koyun postundan ceketleri, uzun yün şapkaları, omuzlarında asılı Grek tüfek, bellerindeki kuşakta da silahların

eksiksiz bir cephanesi (Spencer,1854:329) olduğu bilgisini veren seyyah onların hem giyim hem de savaşçı yapısına dair ipuçları vermektedir.

Seyahatnamelerde yeme-içme kültürüne de seyyahların dikkat çektikleri anlaşılmaktadır. Mesela, Alexander Dumas Hazar kıyısındaki steplerde bir Tatar kampını ziyaret etmiştir. Kamptaki insanlar Bakü'den getirdikleri un çuvallarını Kafkasya'da savaşan orduya götüreceklerdi. Onları ziyaret ettiği esnada ekmek pişirip yemektedirler. Bunu bir hamur parçası kesip ateşin üzerindeki demir davul üzerinde sopalarla çevirmek suretiyle yapıyorlardı. Yine aynı saçın üzerinde et de pişirmekteydiler. Et, ekmek ve tuz Dumas'a ikram edildi. Eti bıçakları batırarak yediler. Sonra Tatarlar geceleyin develeri ile yola koyuldular (Dumas,2000:139). Ayrıca Dumas'ın aktardıklarına göre Tatarlar dağlarda ve steplerde gezinirler. Tatarların ekonomik kaynakları ise at, koyun ve sığır beslemek, halı dokumak, hançer ve zengin işlenmiş tüfek yapıp satmaktır. Tatarlar tarafından yapılan bu silahların değerli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü silahlar, dört at ya da iki kadın karşılığında elde edileceği(Dumas,2000:147) bilgisi böyle bir yorumda bulunmamıza imkân vermektedir. 1876 yılında yaptığı seyahatinde James Bryce, Tatarların yük taşımacılığı yani nakliye işini de yaptıklarını anlamaktayız(Bryce,1878:106). Yukarıda Dumas'ın verdiği bilgilerle birleştirdiğimiz zaman Tatarların, arabalar veyahut develerle yük taşımacılığı yaptıklarını, şehirlerde yaşayanların el sanatlarıyla meşgul olduklarını söyleyebiliriz. Brycece Tatarların haydutluk ve soygunculuk noktasında ünlü oldukları iddiasındadır. Öte yandan Brycece Tatarların fiziksel görünüşleri hakkında da bilgiler vermiştir. Ona göre Tatarlar yuvarlak yüzlü, küçük gözlü, kısa burunlu olup çıkık elmacık kemiklerine sahiptiler. (Bryce,1878:106,111).

Yine bir başka 19. yüzyıl gezgini Haxthausen, Tatarların miras hukukları ve sosyal düzenlerine dair bazı önemli bilgiler vermektedir. Seyyahların verdikleri bu bilgiler Kafkasya'daki sosyal yaşam için oldukça önemlidir. Bu bilgiler ışığında bu coğrafyadaki sosyal yaşam hakkında fikir sahibi olup değerlendirmelerde bulunabilmekteyiz. Haxthausen eserinde şu bilgilere yer vermiştir: *“Tatarlar arasında, bir babanın ölümü üzerine malın oğullara miras kalması yaygındır ve kardeşler sıklıkla birlikte yaşamaya devam ederler. Yine de şeriat ya da ruhani mahkeme emri altında malı bölme özgürlükleri vardır. Şeriat bölüşümü adilane yapar. Erkek kardeşlerin en çalışkanı evi, diğerleri arazi, para ya da sığırları alırlar. Kız çocukları bazı mobilya ve halılar dışında hiçbir şey almazlar. Erkek çocuk yoksa mirasa kız çocuklar sahip olur. Eğer baba yaşamı sırasında malı erkek kardeşleriyle paylaştıysa kızı ya da kızları her şeyi alır. Ancak ölene kadar evi ve eşyayı erkek kardeşleriyle müşterek tuttuysa kız evlat araziden hiç pay almaz. Fakat şeriatan dolayı diğer eşyalardan hissesini alır.”* (Haxthausen,1854:182-183).Bu bilgilere bakıldığında Tatarların miras meselesini şer'i kurallara göre

çözümledikleri ve dinin sosyal yaşamda çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

II. NOGAYLAR

Nogayların isminin kesin olmamakla birlikte Moğolların Altın Orda emiri Nogay'dan geldiği düşünülmektedir (Alpargu,2007: 202). Nogaylar, Hazar Denizi'nin kuzey doğusunda Tabol ve Yaik arasındaki sahada, sonraki süreçte Astrahan civarında ve Rus çarı I. Petro zamanında Kuban ve Kuma'da yaşamaya başlamışlardı (Berje, 1999:51). Etnik ve kültürel manada Kafkas halkları grubunda olmasalar da coğrafi açıdan Kafkasya'nın kuzey kısmında yaşamaları münasebetiyle Kafkasya çevresinde varlık gösteren Türk boylarından biri olarak kabul edilmektedirler (Tavkul,2003:38).

Nogayların Kuzey Kafkasya'ya gelişleri, yaşam alanları dönemin seyahatnamelerinde açıkça belirtilmiştir. Buna göre, 1830'lu yıllarda Kafkasya'ya görevli olarak giden Rus subayı Feodor Feodoroviç Tornau Nogayların Kuban'ın sol kısmında yaşadıklarından, buraya Ruslar tarafından göç ettirildiklerinden, nüfuslarının tahminen 12.000 kişi olduğundan ve Kelimbet, Mansur,Kıpçak, Karamirza, Navruz isimlerinde beş prens sülalesini tanıdıklarından söz eder (Tornau, 1999:96). 1850'lerden itibaren Kafkasya etnografyası üzerine önemli çalışmalar yapmış, 1852'den itibaren Kafkasya genel valilik kalemünde çalışmaya başlamış olan Kafkasolog Adolf Berje'nin ifadesine göre ise Kuban'ın sol kıyılarında Humara ve Cugut arasında Tahtamış Nogayları, Ubejinsk ve Tiflissk arasında savaçlıklarıyla ün salmış Navruz Nogayları, Nikolayevsk ve Barsukovaya arasında Kıpçak Nogayları, yine Kuban'ın sol kesiminde Karamirza Nogayları, Kuban'ın solu ve Küçük Zelençuk civarında Mansur Nogayları, Kuban Nogaylarını teşkil ederler. Bunların dışında Kumuk bozkırlarında Suluk ve Terek nehirleri arasında Kuma Nogayları yaşamaktaydılar ki bunlar da Aksaylar ve Kostekler diye iki koldan oluşmaktaydı (Berje, 1999: 6, 51-53).

A.Nogayların Fiziki Görünümleri ve Giyim-Kuşamları

Nogayların fiziki görünümleri ve kılık-kıyafetlerine dair 17. yüzyılın önemli seyyahlarından Evliya Çelebi kendi değerlendirmesine göre şu tespitleri yapmıştır: “Orta boylu, omuzları geniş, belleri ince, iri başlı, kaba kulaklı, yassı alınlı ve küçük gözlü adamları vardır. Mahbûb ve matlub ceylan gözlü ve şirin sözlü Nogay dilberleri olur. Ama sakalları beşer onar kılı köse öfkeli insanlardır. Giysileri elbette koyun postu kürktür ve başlarında kalpakları yine telli ve kuzu kürkü börtür. İçerde esvapları elbette Merzifon bezinden mavi ve kırmızı kapamalıdır. Ve gömlekleri de kırmızı ve mavi bezlerdir. Genellikle kuşakları şal ve ham ibrişim kuşaklardır. Silâhları, yine diğer Badrak, Sincivitli, Şirinli ve Mansurlu kavimleri gibi çatal atlara binip kılıç, sadak ve bir kamçı taşırlar, başka silahları yoktur.” (Kahraman, 2011:605-606). Evliya Çelebi Nogayların giyimleri ve Nogay kadınları üzerine sözlerine şöyle devam etmektedir: “Yine giydikleri koyun ve kuzu kürkleri, başlarında Tatar kalpakları

ve ayaklarında sarı çizmeleri var. Nicesi ipek hil'atler, renkli boğası kaftanlar ve ipek kuşaklar kuşanırlar. At binip tirkeş ve kılıç bağlanırlar. Ancak marali ve ceylan gözlü, Hoten ceylanı badem gözlü, Tatar oku gibi siyah kirpikli, yay kaşlı, uzun saçlı, Hâşimî benli, ay ve güneş parçası kızları ve evli kadınları olur.” (Kahraman, 2011:606). 19. yüzyılın başlarında Kafkasya'ya seyahat etmiş olan Julis von Klaproth da seyahatnamesinde Nogayların fiziki görünümüne yer vermiş onların geniş, düz yüzlü ve çekik gözlü kimselerin yaygın olduğundan bahsetmiştir (Klaproth, 1814: 286).

B. Nogayların Ekonomik Faaliyetleri

Seyit Ali Kahraman'ın Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden aktardığına göre Nogayların geçim kaynakları arasında hayvancılık, tarım, esir ticareti gibi iş kollarından söz edilmektedir. Ayrıca Saray şehri havalisinde yaşayan Nogaylar, Çerkes vilayetlerinde yaşayan Nogaylara esir getirmeleri ve Çerkes vilayetlerindeki Nogayların da bu esirleri sattıklarından söz edilmektedir (Başer, 2011:123). Ziraat faaliyetlerinde Nogayların tarlalarını develer vasıtasıyla sürdükleri, buğday, arpa ve darı ekimi yaptıkları Evliya Çelebi'nin ilettikleri arasındadır (Kahraman,2011:604). Bununla birlikte 19. yüzyıl seyyahlarından Hommaire de Hell Nogayların ziraai faaliyetlerde toprağı işlemelerinin yetersiz olduğunu, 4-5 çift öküz vasıtasıyla sürülen kötü pulluklar kullandıklarından, komşuları Almanların daha fazla verimi daha az öküzle alabildiklerinden bahsetmektedir.(Hell, 1847:274). Kakasya'ya 19. yüzyılda giden seyyah Robert Lyall Nogaylar hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Kafkasya'nın kuzey hattında yaşayan Nogay Tatarları, arkadaş canlısı Çerkesler gibi aynı formalitelere bağlıdır. Bu kabilelerden hiçbiri açıkça soymaya ya da çalmaya cesaret etmez. Ancak bazen gizlice yaptıkları şüphelidir ve hattın diğer yanındaki kardeşleriyle de bir haberleşme sürdürürler ve onların bazı yağmacı istilalarına rehberlik eden bilgiyi onlara sağlarlar.” (Lyall, 1825:450).

C. Nogayların Yaşam Tarzları, Yedikleri Yiyecekleri ve Eğitimleri

Seyahatnamelerin bilim dünyasının kullanımına sundukları en önemli bilgiler şüphesiz seyahat edilen yerin coğrafi özellikleriyle beraber bu coğrafyada yaşan halkların sosyo-ekonomik yapılarına dairdir. Mesela, Klaproth Nogayların koyunları, öküzleri, atları ve develeriyle gezdiklerinden ancak neredeyse her ordanın biri yazlık, diğeri kışlık olmak üzere iki düzenli bölgesinin bulunduğunu eserinde anlatır. Türk kültüründe yer alan yaylak ve kışlak hayatının Nogaylarda da varlığını görmekteyiz. Bununla birlikte Kuban'ın ötesindeki Manzurow ve Nawrus-Aul'da Nogayların göçebe yaşantılarını kısmen terk ettikleri ve balçık ya da sığa ile örtülü evlerde, köylerde yaşadıkları (Klaproth, 1814:159-161) görülmektedir.

Evliya Çelebi ise Nogayların yiyeceklerinden bahsederken talkan, kurut, yazma ve lahşa ismindeki çorbaları içtiklerine, at eti, at kaburga kemikleri pastırması, darı ekmeğı yediklerine fakat buğday ekmeğı

tüketmediklerine değinmiştir. İçecek olarak boza ve maksima bozası tükettiklerini ifade etmiştir(Kahraman,2011:606). Klaproth ise Nogayların yeme-içme alışkanlıklarına dair bilgi verirken genelde süt ve farklı yollardan yaptıkları peynirleri tükettiklerini, kısarak sütüne düşkün olduklarını ifade etmiştir (Klaproth, 1814:162). Ayrıca Hommaire de Hell de Nogayların koyun eti, kısarak eti, sığır eti, balık gibi yiyeceklerin yanı sıra süt ürünleri tüketiminin görüldüğünden, yemek için hasta atları öldürdüklerinden bahsetmektedir (Hell, 1847:273-274).

Nogayların dini inançları ve eğitimleri ile ilgili bilgiler de seyahatnamelerde yer almaktadır. Seyyahların verdiği bilgilere göre: “*Nogaylar Sünni Müslümandır ve kısmen Türkler arasında öğrenimlerini sürdüren ve beş ya da altı yıl içinde Kuban’a dönen kendi milletinden mollaları vardır. Ama yine de onların çoğu aşırı cahil ve nadiren Kur’an okumak ve birkaç dua tekrarlamaktan daha başka bir şey öğrenirler.*” (Klaproth,1814:162). Hommaire de Hell’in ifadeleri de Klaproth’u destekler niteliktedir. Hell, Nogaylarda çocuklara Arapça kitaplar okumanın öğretildiğini fakat öğretmenlerin de verdikleri derse hâkim olmadıklarından söz etmektedir (Hell,1847:274).

III. KUMUKLAR

Kumık, Kumih, Kumuh, Gumık, Gumuh gibi çeşitli biçimlerde yazılan Kumuk sözcüğü Divan-ı Lügat’it Türk’te bir bey adı olarak geçmektedir. Kumuk adının Kumuk kasabasından geldiğini düşünenler de bulunmaktadır(Kurtuluş,2002:372). Kumuklar, Kuzeydoğu Kafkasya, Hazar Denizi’nin batı kıyıları ve Azerbaycan’ın kuzeyini kapsayan sahada yaşamaktadır. Terek’in Hazar’a döküldüğü bu saha oldukça düz ve verimli bir ovadır(Caferoğlu, 1988:50; Yusuf İzzet Paşa,2002:302).

Kumuklar atalarını Kafkasya Hunları ve Hazarlar olarak görmüşlerdir. Julius von Klaproth da Kumukların soyunu Hazarlara dayandırmaktadır. Kimi bilim adamları ise onların Gazi Kumuklardan (Laklardan) bir kısmının ovaya inmesi ve orada bulunan Türklerle kaynaşmaları neticesinde oluştuğunu yönünde görüş belirtirken kimileri ise onları Karaçay-Malkar ve Kırım Türklerinden kopmuş bir topluluk olarak görmektedir (Tavkul,2007:183-184). Ancak Kumuklar hakkındaki yaygın kanaat Oğuzlar ve Kıpçak Türklerinin karışımı sonucu ortaya çıktıkları yönündedir (Kurtuluş, 2002: 372; Tavkul, 2007: 185).

Kumuklar Türk lehçesiyle konuşmaktadırlar. Bu açıdan Turani bir kavim oldukları düşünülür. Bununla birlikte Turani kavimlerin Kafkasya’ya gelişinin M.Ö. 8 ve 9. yüzyıllarda olduğu, oysa Kafkasların yerlilerinin çok daha önceden bölgede bulunduğu, M.Ö. 30 ila 20.yy. önce Anadolu, Mezopotamya, Suriye’yi işgal eden Kafkas halklarının yanında Kumuk diye bir halkın da bulunduğu, Adana’nın kuzeyinde varlık gösteren bu toplumun belli bir süre sonra Kafkas kavimleri ile birlikte Kafkasya’ya geldiği, sonrasında

tarihsel süreç içerisinde İskitlerin, Hunların, Bulgarların, Macarların, Avarların, Cengiz ve Timur'un ordularının Kafkasya'yı istilasına müteakip Kumukların yaşadığı yerin Derbent civarında ve savunmasız oluşu sebebiyle uzun süre bu topluluklarla bir arada yaşayıp dillerinin değiştiği görüşünü savunanlar da bulunmaktadır (Yusuf İzzet Paşa, 2002:302-304).

Kumuklar bir bey himayesinde yönetilmektedirler. Kumuk beylerine Şamhal denmektedir. Şamhallar Cengiz Han soyundan gelmektedirler ve Şamhallık soy bağı esasına dayanmaktadır. Kumuk beyleri; Gazi Kumuk ve Karakaytak beylerinden kız alıp kız verirlerdi. Kumuk Şamhalı alt sınıftan kimselere kız vermezdi. Fakat onlardan kız alabilirdi. Bu durumda o kızdan doğan bir çocuk bey olamazdı (Tavkul, 2005:30). Türklerde Bey soylu olmayanların başa geçemediklerini tarih boyunca görmekteyiz.

Dağıstan halklarından olan Gazi Kumuklar (Laklar) ise, Dulti Dağı'nın güney ve güneybatısında, Sulak Nehri'nin kolları arasında varlık göstermektedirler. Bunlar VIII. yüzyılda İslamiyet'i benimsemişlerdi. Kafkasya'da İslamiyet'i yaymak için verdikleri uğraş neticesinde kendilerine Araplar tarafından "Gazi" unvanı verilmiştir. Gazi Kumuk liderleri Şavkal, Şamhal gibi unvanlar kullanmışlardır. Onlara İslamiyet'i kabul etmeden önce Şavkal, İslamiyet'in kabulünden sonra ise Şamhal diye hitap edilmiştir (Aydın, 2003:131-132). Bu söz onların dilinde "Şerefli yerde" anlamına gelmektedir. Gazi Kumuklar; Kumuk Şamhallığı, Tarku Şamhallığı, Mecâlis/Khaydak Şamhallığı, Derbent Şamhallığı olmak üzere dört bölgeye ayrılmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında bunların yönetimlerinde bozulmalar meydana gelmiş, Rus hâkimiyetine girenleri bucak müdürü konumuna gelmiş ve zamanla da bu idareciler ortadan kalkmıştır (Kundukh, 1987:129).

Gazi Kumuk beyleri kendilerinin diğer beylerden üstün olduklarını düşünürlerdi. Çünkü bir kişinin Şamhal olması için Gazi Kumuk'a gelip Şend köyünde hilat giymesi ve kızıl elmayı Gazi Kumuk beyi marifeti ile oradaki halktan bir adama vurması gerekliydi. Aksi takdirde o kişinin şamhallığının geçersiz olacağını ifade ederlerdi. Gazi Kumuk hanları kendilerini Dağıstan'daki tüm hanlardan üstün tutarlardı. Gazi Kumuk beyleri soy bağı ile bey olurdu. Kendi soylarını Şirvanşahlara dayandırıyorlardı. Sahip oldukları yaylalardan faydalanan sülalelerden %1 oranında koyun alırlardı. Atalarından kalma esir ve cariyelere de sahip olan beyler onları satma hakkına da sahipti. Sefer zamanı halk beyle birlikte hareket ederdi. Gazi Kumuk beyi her evden bir adam çağırarak suretiyle orduyu oluştururdu. Beyler yalnızca sefer zamanı siyasi ceza verebilirdi (Gökçe, 1979:91-92).

Evliya Çelebi, 17. yüzyıl Tarku şehrinde gördüklerini anlatmış, tasvir ettiği bu şehri birtakım Osmanlı şehirleriyle mukayese etmiştir: "*Evvela bu şehrin zemini Bahr-i Kulzum (Hazar Denizi) yakınında bir düz geniş ağaçlık içinde İrem Bağı gibi büyük bir vilâyettir, ama şehri, Şam, Haleb, Bursa, Manisa, Tire ve Konya gibi büyük binalar ve geniş evler ile yapılmış değildir.*

Ancak şehrine göre bakımlı ve süslü yapılar var ki tamamı 7 bin adet kârgir, çit, azbar yapılı tek ve iki katlı sahâbe-i kiram evleri gibi tamamen toprak örtülü mamur evlerdir.. ...Bu Tarhu şehrinin doğu tarafı Hazar Denizi'dir ki 3 Karadeniz kadar bir denizdir ki bir denize bağlantısı yoktur, başlı başına büyük bir denizdir.” (Kahraman, 2011:666-668). Ayrıca Evliya Çelebi, kadın ve erkeklerin fiziksel görünümü ile halkın inanç hayatına dair şu tespitleri paylaşmıştır:“*Evvelâ bu diyarın ne mahbûbunu ve ne mahbûbesini görmek mümkün olmadığından yüzlerinin ne renkte olduğu yazılmadı. Kadın kısmı bu diyarda kapısından dışarı yalnız çıkmaz. Elbette 5-10 adam bir saygın , soylu kadını 'Vahdehu lâ şerikeleh' ile mezarlık seyrine götürüp orada defnedirler. Bir daha evine girmezler. Kadınlara bu nâzenin ömürlerinde büyük temaşadır. Taze oğlanları 10 yaşında saç sakal sahibi olur. Sakalına ustura değdiren oğlanı ve berberi katle yakın âleme ibret ederler.”* (Kahraman, 2011:671-672). Anlaşılacağı üzere kadınların görünümünden söz edilmemiştir. Ancak erkekler arasında sakal bırakma gibi bir durum söz konusu olduğu bu ifadelerden çıkarılabilir. Sakalların kesilmemesinin ve sakalını kesenlere yönelik sergiledikleri davranışlarının dini gerekçelerle olduğu, tutucu oldukları anlaşılmaktadır (Kahraman,2011:667-668).

19. yüzyıl seyyahlarından Moritz Wagner Gazi Kumuklar hakkında duyduğu bir bilgiyi şu ifadelerle paylaşmıştır: “*Gazi Kumuk kabilesine mensup, Abdurrahman Bey adında burka tüccarlarından biri ile samimi bir tanışma gerçekleştirdim. Abouvian, Ermeni, onu benim evime bir kaç kez getirecek kadar nazikti ve o bize onun kabilesinin tavırları ve tarihi ile ilgili çok faydalı ve ilginç bilgi verdi. Bu adam Gazi Kumukların dilinde şiir gibi bir şeyin görülmediğine, müziğin onun kabilesinde tam olarak bilinmediğine ve de onun hemşerilerinin asla şarkı söylemediğine bizi temin etti. Eğer Abdurrahman'ın bu iddiası doğruysa Gazi Kumuklar, ziyaret ettiğim üç yarım kürede yapısı melodi anlayışını yadsımış tek halktır. Kutbun pusları arasında, buzulları üzerinde gezinen Eskimo bile vahşi müziksiz değildir. Yardımsever doğanın tüm milletlere bir hediyesi gibi görünen müzik gençliği uzatır, acıyı azaltır ve evrensel dilin bir şeklidir. Sevgi ve keyfin aracıdır. Bu Kafkas kabilesi bir tek istisna oluşturacak. Kuşlar ve göğün rüzgarlarından hala alacağı dersler var ve en muhteşem doğa manzaraları arasındaki halkların en renksizi olacak ve hatta stepin iğrenç Kalmukları veya diğer doğu kabilelerinden daha az hayal gücü kuvvetli ve yaratıcı olacaktır.”* (Wagner,1856:148-149). Wagner'den aldığımız bu ifadelerin gerçeği yansıtma ihtimali oldukça zayıf görünmektedir. Özellikle Wagner'in Gazi Kumukları gidip yakından inceleme fırsatı bulduktan sonra yorum yapmak yerine, Gazi Kumuklara mensup olduğu söylenen tek bir kişiden aldığı bilgilere dayanıp teyit etmediği bu bilgileri paylaşması, söz konusu iddianın, dünyanın diğer kavimleri arasında görülür bir özellik taşımamasının da etkisiyle, zayıf olmasına sebep olmuştur.

Bir başka 19. yüzyıl seyyahı Hon John Abercromby de adı geçen topluluk hakkında bazı bilgileri iletmiştir. Abercromby Kumuk şehrini şöyle tasvir etmiş ve değerlendirmede bulunmuştur: “Kumuk şehri kısmen alçakta kısmen de takriben kuzeye ve güneye giden çift tepeli kayalık bir sıradağın sarp kenarı üzerinde kalır. Her tepenin üzerinde küçük bir kale vardır. Güneydeki şehrin sınırları dışındadır... .. Şehrin güneyinde yazın erkek çocukların yüzerek eğlendikleri büyükçe bir gölet vardır. Orası ve nehir arasındaki açık alanda her Perşembe günü haftalık bir pazar olur. Bir çok dağınık komşu köylerden yaklaşık 3000 insan katılır. Neredeyse şehirde hiç dükkan yok ve Akthi’de olduğu gibi pazar şeklinde bir şey yok. Aslında Kumuk şehir adını güç bela hak ediyor. Fakat bir Rus nachalnik(idari)merkezi ve onun yönetim bölgesidir. Yerel adı Lak veya Kumuk’tur. Gazi Kumuk adı Arap fetihçiler tarafından 8. yüzyılda oranın sakinlerine Müslümanlık inancını kabul etmeleri sonucunda ve onları diğer kafir olarak kalan Lezgilerden ayırmak için verildi.”(Abercromby, 1889:72-73).

“Kull” isminde bir köyden söz eden Abercromby, orada yaşayanların dillerinin Gazi Kumuk grubundan olduğunu dile getirmiş, köyün nüfusuna dair bilgi vermiştir: “Kull köyü Kokma Çay’ın küçük ırmak kolu üzerine uzanır ve dilsel olarak Gazi Kumuk ya da Lak grubundandır... ..Kull köyü yaklaşık 300 evden ve boşaltılmış bir kalenin yıkıntılarından oluşan bir yerdir.”(Abercromby,1889:68-70).

IV. KARAÇAY-MALKARLILAR

Elbruz Dağı civarı, Laba ve Çerek ırmakları arasında yaşayan Karaçay-Malkarlılar Türk topluluklarıdır. Elbruz Dağı’nın batısında Karaçaylılar yaşarken, Malkarlılar bu dağın doğu kısmında varlık gösterirler. Yaşadıkları arazinin ismine göre isimlendirilip gruplara ayrılırlar. Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bizinglılar, Malkarlılar (bu beşine Ruslar Balkar der) ve Karaçaylılar yaşadıkları yer isimlerine göre aldıkları adlardır. Bunlar tarihsel süreç içerisinde pek çok farklı isimle anılmışlardır. Kabardeyler “Kuşa”, Kırım Tatarları “Kara Çerkes”, Adigeler “Karaşey”, Abhazlar “Akaraç”, Abazalar “Karça”, Gürcü-Svanlar “Mukrçay”, Osetler “Asi”, Gürcü- Megreller “Alani”, Gürcüler “Karaçoli” ifadelerini kullanırken, Ruslar XIX. yüzyılda onlara Gorskiy Tatar (Dağlı Tatar), Gortsı (Dağlı), Dağlı Kabardeyler demişlerdir. Karaçaylılar ise kendileri için “Tavlu” ifadesini kullanmışlardır (Tavkul,2007:150-151; Adiloğlu, 2002:32-33).

Vambery, V. Besse ve Konstantin Porphyrogenitos gibi bazı isimler Karaçaylıların Macarlardan geldikleri görüşünü savunmuşlardır. Caferoğlu’na göre bu görüşün doğru olma ihtimali oldukça zayıftır (Caferoğlu, 1988:48). Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu Aşağı Dinyester ve Tuna civarında ortaya çıkan kazanların Don bölgesinde Novoçerkassk’ta bulunan Bulgar Türklerine ait kazanlar ile benzer olması, Bulgar Türklerinin Azak’tan Tuna’ya göç ettiklerine bir işarettir. A. Miller, aynı kazanların Kuzey Osetya’da da

bulunmasının bir neticesi olarak Azak'taki Kara Bulgarların bir bölümünün Kafkasya'ya göçtüğüne ve bunların Karaçay-Malkar halkının ataları olduklarına kanaat getirmiştir. Karaçay'da Humara köyü yakınlarındaki kalıntılar; Töben Çegem ve Laşkuta köylerindeki eserler, Kaşha Tav civarındaki Bulgar kurganı tipindeki mezarlar, Karaçay-Malkarlıların Bulgar Türkleri ile olan bağlarına dair ortaya konan bazı delillerdir. Karaçay-Malkar bölgesinde çıkarılan Runik harfli yazıtlar Karaçay-Malkarlı bilim adamlarınca incelenmiş ve bunların Hun-Bulgar Türkçesine ait olduğu sonucuna varılmıştır(Tavkul,2007:67,69,70).

Sonuç olarak Karaçay-Malkarlıların Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçak Türklerinin soyundan geldiği düşünülmektedir. Ancak farklı topluluklar tarafından etkilenmeleri de söz konusudur. XVIII. yüzyılda (Tavkul,2007:413) İslamiyet'i benimsemişlerdir. XIX. yüzyılın başında Kafkas halklarının Ruslara karşı yaptığı savaşta Ruslarla mücadele etmişlerdir. 1806-1812 Osmanlı- Rus Savaşı'nın akabinde imzalanan Bükreş Antlaşması ile Rus hâkimiyetine girdiler. Bununla birlikte uzun yıllar Ruslara karşı mücadeleye devam etmişlerdir (1822, 1835-1837, 1845-1846,1853-1855). Fakat 1860'tan sonra bölgede Rusların hakimiyeti güçlenmişti. 1873-1900 yılları arası dönemde tekrar ayaklanan Karaçaylıların toprakları elinden alındı, aralarından bazıları Osmanlı Devleti'ne bugünkü Türkiye'ye göç etti(Türkoğlu, 2001:380; Adiloğlu, 2002:42-43; Karataş, 2014:525-538).

A. Karaçaylıların Kullandıkları Dil

Klaproth Karaçaylıların dilinin Nogay Tatarcasına çok yakın olduğunu ifade etmiştir (Klaproth,1814:282). Edmund Spencer, Karaçaylıların Tatar dilinin bir diyalektini konuştuklarını yazmıştır(Spencer,1838: 305). G. Petrov ise onların konuşkan bir topluluk olduklarından, konuştukları dilin Tatar ve Nogay dillerine benzediğinden söz etmiştir. Daha sonraki dönemde yapılan araştırmalarda da Karaçay dilinin Türk dillerinden Kıpçak koluna mensup olduğu ortaya konmuştur(Tavkul,1993:57,197-198; Yaşar Kalafat,2003:120; Adiloğlu, 2002:39).

B. Karaçaylılarda Sosyal Yapı, Ev, Aile ve Cenaze Töreni

Klaproth'un Karaçay prensleri, toplumu ve bunların Kabardey beyleri ile olan ilişkileri hakkında vermiş olduğu bilgiler dikkate değerdir Bu bilgiler şöyledir : *“Prensler kendi kullanımları için herhangi bir adamın atlarını alma hakkına sahip fakat onları kısa zamanda sahiplerine teslim ederler. Öte yandan Bek(bey) dedikleri Kabardey prenslere belli vergiler ödemek zorundalardı. Tüm Karaçaylılar; prens, soylu ya da köylüler beylerin otoritesi altındadır ve sadece onları kendilerinden üstün olarak düşünürler. Bunlar genelde her evden beş koyun almalarının yanında varlıklı olan, onlara iyi bir at, bir öküz, keçe örtü (jamatschek),kürkler, bakır çaydanlıklar ve başka eşyalar verir. Kaberdey prenslerinin dostluğu onlar tarafından çok iyi değerlendirilir. Her aile, beklenmedik felaket ya da saldırılarda güvenli bir koruyucu ve uzlaştırıcı olabilecek en güçlülerinden birinin yardımını sağlamaya çabalar. Kimse o*

*zaman hiçbir üyesine hem kişisel hem de genel zarar vermeye cüret edemez...
....Bu yüzden ne Abazalar ne de Nogaylar Karaçaylılara yağma yapmaya cüret eder. Böyle bir şey olmasın diye Kabardeyler tarafından cezalandırılmış olmalılar. Bilakis onlar daima onlarla en iyi şartları korumaya istekliler.”(Klaproth,1814:285).*

Klaproth ayrıca Karaçaylıların aile yapısı hakkındaki şunları ifade eder: *“Genelde sadece bir hanım alırlar ancak bazılarının çok mutlu yaşadıkları iki ya da üç hanımı vardır ve diğer dağlıların uygulamalarının aksine onlara insancıl ve şefkatli davranırlar. Burada Avrupalılar arasında olduğu gibi hanım yoldaştır ve kocanın bayağı hizmetçisi değildir. Prenslerin hanımları ayrı evlere sahiptir ve kendilerini hiçbir yabancıya göstermeye kalkışmazlar ve buna rağmen onunla az konuşurlar. Kocanın -sadece gece dışında- gündüz hanımını ziyaret etmesine izin verilmez. Aynı Çerkes geleneği varlıklı usdenler (özdenler) ve soylular arasında da yaygınlaşmaktadır. Fakat sıradan adam hanımlarıyla birlikte yaşar ve yabancıların onları görmesine ve onlarla konuşmalarına izin verir. Kız evlatlar da aynı şekilde fakat dışarıya az çıkarlar. Onlar altın ve gümüş iplik üretiminde ve babaları ve kardeşleri için elbise üretiminde çalışırlar. Onlar arasında, diğer Tatarlar arasında olduğu gibi, evebeyinler bir kız çocuğunun evliliğinde burada kan ücreti denen bir “Kalim” alırlar. Damat eğer varlıklıysa geline mükemmel bir elbise gönderir... Düğün gününde damat tüm erkek arkadaşlarını evinde toplar ve onlara iştahla yeyip içtikleri bir eğlence verir. Benzeri bir ziyafet gelin evinde de verilir. Ancak sadece gelinin kız tanıdıkları davet edilir.” (Klaproth,1814:286). 1870’lerde Karaçay’da bulunmuş, Rus devleti adına görevli bir idareci olan G.Petrov ise Karaçaylıların aile yapısından ve konukseverliklerinden söz etmektedir: *“Karaçaylılar ailelerine düşkündürler. Karı, koca ve çocuklar iş bölümü yaparlar. Küçükler büyüklerin yanında oturmazlar, söze karışmazlar, beraber yemek yemezler. Misafir kim olursa olsun, büyük saygı görür. Ev sahibi misafirine en iyi yemekleri, en rahat yatağı verir. Misafir yemek yerken onun beraberinde, çevredeki hatırı sayılı yaşlılardan bir ikisi de bulunur. Ev sahibi sofraya oturmadan, misafirin hizmetini yapar.”(Tavkul,1993:56-57).**

Klaproth Karaçaylılara yönelik özel bilgilere de temas etmiştir. Mesela, evlerinin temiz oluşundan, hangi malzemedен yapıldığından ve iç görünümünden bahsetmiştir. Buna göre: *“Çok temiz tuttukları evleri köknardan yapılır. Ocakları ve küçük pencereleri yoktur. Onların temel ev eşyaları, bir kanca vasıtasıyla ateş üzerinde asılı duran ve Sohum Kale yoluyla Anadolu’dan gelen çeşitli bakır çaydanlıklardan oluşur.”(Klaproth,1814:289) demiştir.*

Klaproth’un Karaçaylılara yönelik eserinde yer verdiği bir başka özel bilgi ise ölüm ve cenaze esnasında toplumun gösterdiği reaksiyonla ilgilidir. Bir cenaze esnasında kadın ve erkeklerin hal ve hareketleri hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Bir kimse öldüğü zaman kadın korkunç bir feryat yükseltir, göğüslerini döver, saçlarını yolar; fakat cenazeye katılan adamlar,*

kırbaçlarıyla şiddetle kendi alınlarına vurur ve kulak memelerini bıçaklarla ezerler. Geri dönüşlerinde, her nasılsa, acılarını bol bira içmekle bastırırlar.”(Klaproth,1814:290). Arthur Byhan da Karaçaylıların cenaze törenlerinde benzeri uygulamalardan bahsetmektedir (Tavkul, 1993:58).

C. Karaçaylıların Fiziki Görünümleri ve Kılık-Kıyafetlerine Dair Görüşler

Edmund Spencer'a göre Karaçaylılar, Tatarlarla aynı soydan gelirler. Tatarcanın bir diyalektini konuşurlar. Onlar Kafkasların en güzel topluluklarından demıştır. Açık tenleri, siyah gözleri, düzgün yüz hatları olduğunu yazan seyyah öteki Tatar kabilelerinin onlara yaşadıkları yerden dolayı Kara-Çerkes dediklerini ilave etmiştir. Karaçaylıların yaşadıkları yer olan ve bir kısmı Karasu ya da Karaçay kıyısını kaplayan bu yerler onlara bu ismin verilmesine kaynaklık teşkil etmiştir (Spencer,1838:305-306). Aslında bu yanlış kullanım Karaçaylıların sanki Çerkesmiş gibi değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Seyyahların bu tanıma yönelmelerinin sebebi Kuzey Kafkasya'da çok fazla Çerkes kabilesinin bulunması ve bu kabilelerle Karaçaylıların ortak coğrafya nedeniyle yaşadıkları ortak kültür olduğu da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Karaçaylıların fiziksel yapılarıyla ilgili bilgilere seyahatnamelerde ulaşılmaktadır. Mesela, Klaproth şu ifadeleri kullanmıştır: “*Karaçaylılar Kafkaslarda yaşayanların en güzellerinden bazılarıdır ve Gürcülerle, stepteki gezici Tatarlardan çok daha güçlü bir benzerlik gösterirler. Onlar iri yapılıdır ve iri, siyah gözler ve açık bir tenle güzelleşmiş dikkate değer ince yüz hattına sahiptir. Onların arasında Nogaylarda yaygın olan geniş, düz yüzler ve çekik gözlü kimseye rastlamazsınız.*”(Klaproth,1814:286). Ayrıca Rus tarihçi Tokurev 1848 yılında Karaçay bölgesinde bulunmuş, onların fiziki özellikleri ile ilgili bilgi vermiş, Karaçaylıların yüzlerinin Tatar, Moğol, Nogay gibi kavimlerin mensuplarının yüzlerine benzemediğini, onların Kafkasların en güzel milletlerinden biri olduklarını ifade etmiştir. Rus idari görevli G. Petrov ise Karaçay'da 1870'lerde görev yapmıştır. Karaçaylıların fiziki yapılarından söz ederken onların esmer, genel olarak orta boylu, geniş omuzlu, sağlam yapılı olduklarına değinmiştir(Tavkul,1993:55-57).

Seyyahların dikkatini çeken bir konu da Kafkasya'da yaşayan halkların giyim kuşamıdır. Karaçay erkeklerinin kıyafetleri ve silahları Çerkeslerinkini andırır. Bölgeleri av hayvanlarıyla dolu olan Karaçaylılar avlanma mızrakları da kullanırlar. Kadımlar dışarıda yünlü ve kürklü elbiseler giyerler, yazın beyaz pamuklu elbiseleri tercih ederlerdi. Evli kadımlar başlarını muslin şal ile örterlerdi. Genç kızlar gümüş süslemeli başlık takarlardı. (Spencer,1838:317-318).V. Şestov'un ifadesine göre diğer dağlı kavimlere nazaran Karaçaylılar, elbiselerini temiz tutarlardı. Ayrıca evlerinde de temizlerdi. G. Petrov ise onların kıyafetlerini Asyalıların kıyafetlerine benzetmiştir(Tavkul,1993: 56-57).

D. Karaçaylıların Eğitim Anlayışları

19. yüzyılda Arap harfleri Karaçay diline uyarlanarak birtakım dini eserler verildiyse de bu yazı tipi yaygınlık kazanamamıştır. Mesela, Karaçay'da asil soydan olmayan Çocukların eğitimi Kur'an okumayı öğrenme ve dini bilgileri kazanmalarına yönelik olarak köy medreselerinde verilmekteydi. Biylerin(prens/asil) çocukları ise Rus okullarına gitme imkânına sahiptiler. Kendi bölgeleri dışında kalan bu okullara gidenler olmuştur. Karaçay'da Rus okullarının açılması ise daha sonra gerçekleşmiştir. Uçkulan ve Ogarı Teberdi'de açılan okullar Karaçay'da açılan ilk Rus okullarındandır. İlki 1878'de, diğeri de bir yıl sonra 1879 yılında açılan bu okulların eğitim dili Rusçaydı ve kızlar bu okullara gönderilmezlerdi. Fakat medresede eğitim alıp Arapça öğrenebilmekteydiler. Sayısı artan Rus okulları kolonileştirme politikasına hizmet etmiştir. (Tavkul,1993:105-106).

Eğitim konusunda Klaproth'dan şu bilgileri alıyoruz:“*Karaçaylıların birçoğu oğullarının eğitimi, onlara okuma ve yazmayı öğreten mollaya emanet ederler. Bu sınıflarda uzmanlık kazanınca Tochta denir ve ibadetle(namaz kıldırma) beraber mescitte Kur'an okuması için atanır. Bu görevi yerine getirdikten bir zaman sonra eğer başka mesleği benimsemezlerse kendileri molla sonrasına uygun hale gelirler.*”(Klaproth,1814:288). Karaçaylılar çocuklarının eğitimlerine önem verirlerdi. Karaçay çocukları mutlak erdem kuralları ve itina ile eğitilir, ana-babaya itaat etmemekte ısrar eden erkek çocuk cami önünde ahaliye teşhir edilir, bu uygulama ve uyarıların sonuç vermemesi halinde bazı gerekli eşyalar verilmek suretiyle o kişi aileden çıkarılırdı. Böylece o ve onun soyundan gelen kimseler sözü edilen aileye yabancılaşırlardı (Spencer,1838:314-315).

E. Karaçaylıların Dini İnançları

Seyyahların ifadesine göre Karaçaylılar inanç yönünden eskiden diğeri Tatar topluluklarından farklı bir anlayışa sahiptilerdi. Ulu ruh Tagris'e ve Elijah'a tapar, onun sıkça yüksek tepelerde görüldüğüne inanır, ona kuzu kurban edip, süt ve süt ürünlerinin yanı sıra meyveler sunarlardı. 1782'den sonra İslam'ı benimsemiş ve dini kurallara sıkıca bağlı birer Müslüman olmuşlardır (Spencer,1838:314; Klaproth,1814: 282,285).

Klaproth, Karaçaylıların dini hayatları hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Tüm Karaçay önceden Balkar ve Çegem gibi putperestti. Ancak şu anda aralarında İslamiyet'ten daha hakim başka bir din yok ve şimdi onlar daha önce çok düşkün oldukları domuz etinden iğreniyorlar. Yaklaşık otuz yıldanberi (1782'den beri) Kabardey din adamı İshak Efendi vasıtasıyla İslam'a geçtiler. Şimdiki Efendilerinin ismi de İshak, Mollaları Osman, mescidin minaresinden onları duaya çağıran kişinin adı Guçay'dır. Hristiyanlık için kesin yabancılar ve Kur'an'da açıklananlar dışında oruç tutmazlar. Karaçay köyü dışında, her nasılsa, yabancıların definleriyle ayrılan ve*

Getmischbasch denen bir yerde Frenk ya da Katolikleri atfeden pek çok mezar ve mezar taşı vardır.” (Klaproth,1814:285)

Karaçay halkının ibadet anlayışı ve mensup olduğu mezhep de seyahatnamede ele alınmıştır. Buna göre: “*Kur’an’da buyrulan oruçları yerine getirmemek ve günlük ibadetleri ihmal etmek büyük suç sayılır. Kafkasya’daki tüm Müslümanlar gibi Sünnidirler ve Ali’nin taraftarlarına karşı kökleşmiş bir nefret beslerler. Eskiden çok düşkün oldukları yabani ve evcil domuz etine şimdi son derece nefret duyuyorlar ve bu havanlara dokunan bir kişiyi pis olarak görürler.”*(Klaproth,1814:291).

Osmanlı arşiv belgelerinde Hacı İshak Efendi’nin Kabardey ulemasından bir kişi olduğu, Ruslar Kabardey’i işgal edince Karaçay’a gittiği, Karaçay’da Cami inşa edip 300 öğrenciye ders verdiği bilgisi geçmektedir. Klaproth, Karaçay’da İslam’ın benimsenmesini sağlayan kişinin Hacı İshak Efendi olduğunu belirtmiştir. Ancak Karaçaylılara İslam dinini ilk öğreten, bir Kumuk Türk’ü olan Esadullah oğlu Ali olmuştur. Kendisi 1710 senesinde Karaçay’daki Kart-Curt Köyü’ne yerleşip Karaçaylılara İslam’ı anlatmıştır.(Adiloğlu, 2008:16,18,20).

F. Karaçaylıların Geçim Kaynakları

A.Berje, Karaçaylıların önemli yaşam alanları olarak Kart Curt, Hurzut ve Uç-Kulun köylerinden bahsetmektedir. Ayrıca Karaçaylıların temel geçim kaynağının hayvancılık olduğunu ifade etmektedir(Berje,1999:53). Arthur Byhan da Karaçaylıların temel geçim kaynağının hayvancılık olduğunu ifade etmiştir(Tavkul,1993:58). Klaproth ise Karaçaylıların geçim kaynakları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Klaproth’un seyahatnamesine göre: “*Karaçaylılar, komşuları Çerkesler ve Abazalar kadar çok fazla yağmaya düşkün değildir. Hırsızlık ve dolandırıcılık sözleri onlar arasında nadir duyulur. Aşırı çalışkandırılar ve başlıca geçimleri tarımdır... ..Toprak verimlidir ve bol miktarda buğday, arpa, darı ve otlamak için ot üretir. Ancak bu yer 8 verst genişliğindedir. Tüm etraftaki arazi, sıklıkla yabani armut ağacıyla karşılaşılın ormanla kaplıdır. Burada ayrıca bal ile konservelenen ve Kabardey ve Türklerin kullandığı büyük miktarlarda Cornel-berries yetişir. Yabancı tüccarlara ayı, kır tavşanı, tilki ve sansarların derilerini satarlar. Fakat yaban keçilerinin derilerini kendilerine saklarlar ve ibadet süresince diz çöktükleri yer üzerine serdikleri halılar için kullanırlar... .. küçük olmalarına rağmen güçlü ve canlı olan ve hayranlık uyandırıcı bir şekilde dağlarda seyahate uyumlu bir çok koyun, eşek, katır ve at bakarlar. Tereyağları harikadır ve sütle çok güzel peynir yaparlar. Onlarda çok yaygın bir gıda, kefiridir. Kaynamış koyun eti ya da küçük çubuklar üzerinde kızartılmış et veya kıyılmış et ya da başka şeylerle doldurulan çörekler de yaygındır.”*(Klaproth,1814:288).

Karaçaylıların ticaretle de uğraştıklarını seyahatnamelerdeki bilgilerle dayalı olarak anlamaktayız. Yaşadıkları yerde av hayvanları bolca

bulduğundan av sonrası avlarının kürklerini Yahudi, Ermeni ve Rus satıcılara satmaktaydılar (Spencer,1838:318).

SONUÇ

Seyahatnamelerin Kafkas halklarının tarihine önemli bir katkı yaptığını söyleyebiliriz. Bunun en büyük sebebi burada yaşayan halkların sosyal yaşamları nedeniyle yazıyı geç kullanmış olmalarıdır. Yazı kullanımına geç başlayan bu halkların siyasi, ekonomik, sosyal yapılarıyla ilgili ilk belki de en önemli bilgileri bu coğrafyaya giden seyyahların eserlerinde bulmaktayız. Seyyahların bu coğrafyada genelde sayıca fazla olan Çerkeslere ilgi gösterdikleri ve Çerkes kabilelerine ait çokça bilgi verdikleri görülmektedir. Fakat Kafkasya’da sadece Çerkesler yaşamamaktadırlar ayrıca burada Türk boyları da yaşamaktadırlar. Bu Türk boylarıyla ilgili bilgiler de Kafkasya’ya giden seyyahların yazdıkları seyahatnamelerde yer almaktadır. Mesela, Tatarların ata binmekte usta kimseler oldukları, gezici yaşam tarzlarının bu özelliklerinin gelişmesine ortam sağladığı, at, koyun, sığır besledikleri, yük taşımacılığı yaptıkları, şehirlerde yaşayanların zanaat ile meşgul olmaktadır. Ayrıca Tatarların Miras hukuku açısından geleneklere ya da şeriat kurallarına göre uygulamalarda buldukları, fiziki açıdan yuvarlak yüzlü, elmacık kemikleri çıkık, küçük gözlü insanlar oldukları çıkarımı yapılabilir.

Nogayların buğday, arpa, darı ekimi yapıp ziraatla meşgul oldukları, deve, öküz ve atlara sahip oldukları, eğitimlerinin mollalar tarafından verildiği, fiziki görünümleri açısından erkeklerinin orta boylu, iri başlı, yassı alınlı, küçük gözlü, sakalları seyrek kimseler oldukları, yazlık ve kışlık belli noktalarda yerleri olduğu ve bu iki nokta arasında gidip geldikleri, kimilerinin kısmen yerleşik düzene geçtiği, tükettikleri gıdanın et, çorba, süt ve süt ürünleri olduğu, içeceklerden at sütü ve bozaya düşkün oldukları yorumu yapılabilir.

Karaçaylılarda okuma-yazma eğitiminin din adamlarınca verildiği, ahlaki eğitimde ana-babaya itaatin önemli bir noktada olduğu, tarım ve hayvancılığın yanı sıra ticaretle de uğraştıkları seyyahların dikati çeken noktalarıdır. Ayrıca fiziki açıdan açık tenli siyah saç ve gözlü oldukları, geçmişte pagan inançları olduğu fakat 18. yüzyılda İslam dinini kabul ettikleri, sünni oldukları, kullandıkları dilin Tatarcanın bir kolu olduğu, cenazelerinde insanların kendilerine zarar verdiklerini görmekteyiz.

Kumukların ise Türk toplulukları oldukları, Gazi Kumukların Gazi ismini İslamiyet’i benimsedikten sonra Kafkasya’da İslam’ı yaymak için harcadıkları çaba neticesinde aldıkları, şamhallar tarafından yönetildikleri, dini açıdan tutucu insanlar olduklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

ABERCROMBY, Hon John (1889), *A Trip Through the Eastern Caucasus with a Chapter on the Languages of the Country*, Edward Stanford, 26&27 Cockspur Street, Charing Cross, S. W., London.

ADİLOĞLU, Adilhan (2002), “Karaçay Malkar Türkleri”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi Karaçay-Malkar Edebiyatı*, C.22, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s.13-45.

ADİLOĞLU, Adilhan (2008), “Karaçay Türklerinin İslam Dinini Kabulü”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2, s.12-32.

ALPARGU, Mehmet (2007), “Nogaylar”, *İslam Ansiklopedisi*, C.33, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s.202-204.

AYDIN, Mustafa (2003), “Lekler”, *İslam Ansiklopedisi*, C.27, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, s.131-133.

BAŞER, Alper (2011), “Evliya Celebi Seyahatnamesi’nde Nogaylar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2 ,s.117-128.

BERJE, Adolf (1999), *Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri*, (Çev. Murat Papşu), Kafkas Derneği Yayınları, Ankara.

BRYCE , James (1878), *Transcaucasia and Ararat Being Notes of a Vacation Tour in Autumn of 1876*, Macmillan and Co., London.

CAFEROĞLU, Ahmet (1988), *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

CUNYNGHAME, Arthur Augustus Thurlow- CUNYNGHAME, Henry Hardinge (1872), *Travels in the Eastern Caucasus on the Caspian and Blackseas, Especially in Daghestan and on the Frontiers of Persia and Turkey During the Summer of 1871*, John Murray, Albemarle Street, London.

DUMAS, Alexander (2000), *Kafkasya Maceraları*, (Çev. Sedat Özden), Kafkas Vakfı Yay., İstanbul.

FEDAKÂR, Cengiz (2014), *Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

GÖKÇE, Cemal (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul.

HAXTHAUSEN, Baron Von (1854), *Transcaucasia Sketches of the Nations and Races Between the Black Sea and the Caspian*, Chapman and Hall, 193, Piccadilly, London.

HOMMAİRE DE HELL, Xavier (1847), *Travels in The Steppes of The Caspian Sea, The Crimea, The Caucasus*, Chapman And Hall, 186, Strand, London.

KAHRAMAN, Seyit Ali (2011), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Eğri-Hayvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak- Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray- Çerkezistan-Dağıstan- Ejderhan- Kalmukistan-Saray- Moskova*, 7.Kitap- C.2, Yapı Kredi Yay.,İstanbul.

KALAFAT, Yaşar (2003), “Karaçay-Malkar Türklerinde Karşılaştırmalı Türk Halk Kültürü ve İnançları”, *Karaçay-Balkarlar Tarih, Toplum ve Kültür*, Der: Ufuk Tavkul-Yaşar Kalafat, Karam Yay. Ankara.

KARATAŞ, Ömer (2014), “Karaçay Türklerinin Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeler Dergisi*, Sayı XXIX/2, ss.525-538.

KLAPROTH, Julius Von (1814), *Travels in the Caucasus and Georgia*, London.

KUNDUKH, AYTEK (1987), *Kafkasya Müridizmi(Gazavat Tarihi)*, Gözde Kitaplar Yay., İstanbul.

KURTULUŞ, Rıza (2002)“Kumuklar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, ss.372-373.

LYALL, Robert (1825), *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia*, Vol.1, London.

SPENCER, Edmund (1838), *Travels in the Western Caucasus, Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia*, in 1836, C.1, Henry Colburn, Great Marlborough Street, London.

SPENCER, Edmund (1854) *Turkey, Russia, the Black Sea and Circissia*, George Routledge & Co. Farringdon Street, London.

SÜMER, Faruk (2011), “Tatarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s. 168-170.

TAVKUL, Ufuk (1993), *Kafkasya Dağlılarında. Hayat ve Kültür*, Ötüken Yay., İstanbul.

TAVKUL, Ufuk (2003), “Kafkasya’daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, *Kırım Dergisi*, 11 (41-44), s. 38-46.

TAVKUL, Ufuk (2007), *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul.

TAVKUL, Ufuk (2005), “Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Kırım Dergisi*, 13(50), s.29-39.

TORNAU, Feodor Feodoroviç (1999), *Bir Rus Subayın Kafkasya Anıları*,(Çev. Keriman Vurdem), Kafkas Derneği Yay., Ankara.

TÜRKOĞLU, İsmail (2001), “Karaçay-Balkarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul.

WAGNER, Moritz (1856), *Travels in Persia, Georgia and Koordistan with Sketches of the Cossacks and the Caucasus*, C.2, Hurst and Blackett, Publishers Succesors to Henry Colburn, London.

YUSUF İZZET PAŞA, Met Çünatıkho (2002), *Kafkas Tarihi*, C.1, (Türkçeleştiren: Fahri Huvaj), Adige Yay., Ankara.